

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐՏԱՇԵՍ ԱՐՏԱՎԱԶԴԻ ԽԱԼԱԹՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ԶԵՎԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԺԲ.00.02 – «Հանրային իրավունք – սահմանադրական, վարչական,
ֆինանսական, մունիցիպալ, բնապահպանական, եվրոպական իրավունք,
պետական կառավարում» մասնագիտությամբ իրավաբանական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության

ՄԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2019

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ХАЛАТЯН АРТАШЕС АРТАВАЗДОВИЧ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ В
ТРЕТЬЕЙ АРМЯНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по
специальности 12.00.02 – “Публичное право – конституционное,
административное, финансовое, муниципальное, экологическое, европейское
право, государственное управление”

ЕРЕВАН 2019

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական
համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝ իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ Վ.Ն. Այվազյան
Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Ա.Գ. Վաղարշյան
իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ Ա. Ա. Մանասյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2019թ. մայիսի 30-
ին՝ ժամը 14:30-ին ՀՀ ԲՈԿ-ի՝ Երևանի պետական համալսարանում գործող
իրավագիտության 001 մասնագիտական խորհրդի նիստում (Երևան-0025,
Ալեք Մանուկյան 1):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Երևանի պետական
համալսարանի գրադարանի գիտաշխատողների ընթերցասրահում:

Մեղմագիրն առաքվել է 2019թ. ապրիլի 19-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտ. քարտուղար,
իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

Տ. Հ. Սուջյան

Тема диссертации утверждена в
Ереванском государственном университете

Научный руководитель: кандидат юрид. наук,
доцент В.Н. Айвазян

Официальные оппоненты: доктор юрид. наук,
профессор А.Г. Вагаршян

кандидат юрид. наук,
доцент А.А. Манасян

Ведущая организация: Академия государственного управления РА

Защита диссертации состоится 30-ого мая 2019 г., в 14:30 ч. на заседании
Специализированного совета ВАК РА 001 по юриспруденции при Ереванском
государственном университете (Ереван-0025, ул. Алека Манукяна 1).

С диссертацией можно ознакомиться в читальном зале научных
работников Ереванского государственного университета.
Автореферат разослан 19-ого апреля 2019 г.

Ученый секретарь специализированного совета,
кандидат юридических наук, ассистент

Т.О. Суджян

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի հետազոտության արդիականությունը. Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պատմության ավելի քան 25-ամյա շրջափուլում պետական կառավարման, պետաիշխանական բարձրագույն մարմինների կազմավորման, գործունեության, քաղաքական համակարգի հետ դրանց փոխհարաբերության սահմանադրաիրավական հիմքերի առնչությամբ առկա իրարամերժ դիրքորոշումների, դրանց իրացման գործընթացում առկա գործնական բարդությունների գործոններն անխուսափելիորեն ընդգծում են նշված հարցադրումների գիտական ուսումնասիրության, համալիր վերլուծության և ամբողջական լուծումներ առաջադրելու անհրաժեշտությունը: Ընդ որում, հիշյալ հարցադրումների առնչությամբ առկա պատկերացումները և հանրային ընկալումը ժամանակի ընթացքում ենթարկվում են լրջագույն վերանայման՝ կապված ներքին և արտաքին սոցիալական, իրավական և քաղաքական գործոնների և ազդեցությունների փոփոխման և զարգացման հետ:

Սույն ատենախոսական աշխատանքը որպես պետական կառավարման ձևի գիտական ուսումնասիրության փորձ ևս կրում է ՀՀ քաղաքական համակարգի և սոցիալական ինստիտուտների էվոլյուցիայի ազդեցությունը, և, հետևաբար, աշխատության արդիականությունը պայմանավորված է Հանրապետության պետաիշխանական կառուցակարգերի էվոլյուցիայի գիտական ուսումնասիրման և արժևորման, պետական կառավարման ձևի որպես համակարգի հարացույցի և այդ հարացույցի վրա ազդող համակարգաստեղծ գործոնների վերհանման օբյեկտիվ անհրաժեշտությամբ: Իսկ ավելի կոնկրետ՝ գիտական հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է գերազանցապես երկու խումբ գործոնազդակներով՝ տեսական-մեթոդական և գործնական:

Առաջին խումբ գործոնները հետևյալն են. Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պատմության ավելի քան 25-ամյա շրջափուլում պետական կառավարման, պետաիշխանական բարձրագույն մարմինների կազմավորման, գործունեության, փոխհարաբերության, քաղաքական համակարգի հետ դրանց փոխառնչակցության՝ սահմանադրական ամրագրում ստացած կառուցակարգերի վերաբերյալ հայրենական իրավական մշակույթում ձևավորված չեն միասնական պատկերացումներ և քաղաքական դիրքորոշումներ, որոնց բազմազանությունն անհրաժեշտություն է առաջացնում ուսումնասիրել և վերլուծել դրանք՝ նպաստելու համար նշյալ սահմանադրաիրավական կառուցակարգերի վերաբերյալ տեսական պատկերացումների և

քաղաքական դիրքորոշումների տեսական և գործնական որոշարկմանը և համակարգմանը և դրա հիման վրա համապատասխան իրավաբանական և քաղաքագիտական հայեցակարգերի և դոկտրինների ձևավորմանը:

Մասնավորապես, հեղինակը գտնում է, որ հայ իրավական և քաղաքական միտքը դեռևս միարժեքորեն չի ընդունում պետական կառավարման համակարգի՝ որպես պետության ձևի առանցքային բաղադրատարրերից մեկի էլակետային նշանակությունը Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պատմական և քաղաքական շարժընթացի մասնագիտական մեկնաբանման և վերլուծության համար: Պետաիրավական ինստիտուտների տեսական վերլուծության ժամանակ հաճախ նկատվում է յուրաքանչյուր խնդրի կամ ինստիտուտի մեկուսի դիտարկման միտում՝ առանց դրա համակարգային հատկանիշների բավարար վերհանման և կարևորման: Մինչդեռ, կարծում ենք՝ պետաիրավական ցանկացած ինստիտուտի ուսումնասիրման, դրա առավելություններն ու թերությունները ճշգրտորեն տարբերակելու և համապատասխան լուծումներ և հայեցակարգեր առաջարկելու համար խիստ կարևոր է դրանց դիտարկումը որպես ամբողջի մաս, այն է՝ պետաիշխանական համակարգի բաղկացուցիչ տարր: Այդպես առավել պարզ կդառնան ցանկացած պետաիշխանական ինստիտուտի ծագումնաբանության և զարգացման հետազոծը, ծառայած խնդրականներն ու մարտահրավերները: Նման վերլուծությունը մեթոդաբանորեն ճիշտ և արդյունավետ իրականացնելու համար կարևոր է նաև, ընդհանրապես, Հայաստանի պետաիշխանական համակարգի մոդելավորման ուսումնասիրությունը՝ շեշտը դնելով դրա զարգացման միտումների իրավահամեմատական և պատմաիրավական ուսումնասիրության վրա: Նման ուսումնասիրության փորձ է հանդիսանում նաև սույն ատենախոսությունը:

Բացի այդ, հատկապես քաղաքական պրակտիկայում և հանրային բանավեճում ընդունված է պետական ինստիտուտների գործառնման հարցը քննարկել գերազանցապես ընթացիկ քաղաքական իրողությունների պրիզմայի ներքո՝ պետականության կառուցակարգային զարգացման գործընթացը կապելով անձնական-սուբյեկտիվ գործոնների հետ: Այդպիսի իրողության պատճաններից մեկն այն է, որ ակադեմիական հարթակում պետական կառավարման ձևի, դրա տեսակների, դրանց կազմակերպման և գործունեության հիմքերի, Հայաստանի իրողությունների հաշվառմամբ՝ դրանց կիրառման առանձնահատկությունների, առավելությունների, թերությունների և բացթողումների վերաբերյալ կատարված ուսումնասիրությունները մեծ թիվ չեն կազմում և չունեն ռազմավարական բավարար ազդեցություն քաղաքական պրակտիկայի և բանավեճի բովանդակության վրա: Սույն հանգամանքով

պայմանավորված՝ ատենախոսության մեջ փորձ է արվել նաև գործնական քաղաքական խնդիրներն ուսումնասիրել գիտական-ակադեմիական տեսանկյունից՝ եմպիրիկ առումով անհրաժեշտ կապ ստեղծելով ատենախոսության տեսական նյութի և գործնական քաղաքական իրողությունների միջև:

Գործնական գործոններն են՝ 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին հանրաքվեի միջոցով ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների արդյունքում խորհրդարանական կառավարման ձևի սահմանադրավական ամրագրումը և սույն թվականի ապրիլի-մայիս ամիսներին տեղի ունեցած «թավշյա հեղափոխությունը», որի իրավական և քաղաքական հետևանքներն ընկած են ընթացիկ սահմանադրավական-քաղաքական գործընթացների հիմքում:

Թվարկված գործոնները փոխկապակցված են: Մասնավորապես, սահմանադրական փոփոխությունների հետևանքով քաղաքական-պետական համակարգի վերակազմավորումը և համապատասխանեցումը խորհրդարանական համակարգի նորմատիվ չափանիշներին պետք է ավարտվեր 2018թ.: Մինևս ժամանակ Հայաստանում ծավալված քաղաքական շարժումն արմատապես փոխել է 2017թ. Ազգային ժողովի ընտրությունների միջոցով խորհրդարանում և ամբողջ քաղաքական համակարգում քաղաքական ուժերի հարաբերակցությունը և, մասնավորապես, իշխանական և ընդդիմադիր ուժերի սուբյեկտային կազմը, որի վերջնաարդյունքը 2019թ. դեկտեմբերի 9-ի խորհրդարանական արտահերթ ընտրություններն էին, որոնց արդյունքում ավարտվեց «թավշյա հեղափոխության» ինստիտուցիոնալ կապիտալազիացիան: Ընդ որում, արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների նախընթաց ժամանակաշրջանն ուղեկցվել է նոր սահմանադրական իրականության պայմաններում պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների բնականոն սահմանադրական գործառնման խաթարման ռիսկերով, որոնց կանխարգելումը և հանգուցալուծումը մեծապես պայմանավորված էր փոփոխված Սահմանադրության մեջ տեղ գտած կառուցակարգերով և կանոնակարգումներով, իսկ ընթացիկ շրջափուլում նոր սահմանադրական համակարգի գործառնումը տեղի է ունենում շարունակական արմատական փոփոխությունների ենթարկվող սոցիալական և քաղաքական միջավայրում: Այս ամենը կարևոր է դարձնում հատկապես խորհրդարանական կառավարման ձևի ավելի խորը և համակողմանի ուսումնասիրությունն ու վերլուծությունը, որը պետք է իր առանցքում ունենա ինչպես խորհրդարանական կառավարման ձևի անցման սոցիալական անհրաժեշտության հիմ-

նախնդիրը, այնպես էլ խորհրդարանական կառավարման համակարգի հայաստանյան մոդելի արդյունավետությունը, դրական և բացասական կողմերը, կառուցակարգային հնարավոր հակասությունները՝ հատկապես հաշվի առնելով նոր քաղաքական իրավիճակը և դրանից բխող հայեցակարգային և գործնական պահանջները:

Նշյալ հարցադրումների կապակցությամբ կատարված և սույն ատենախոսական աշխատանքում արտացոլված գիտական հետազոտությունը նպատակ ունի հայեցակարգային հիմքեր ստեղծել հասարակության իրավագիտակցության բարձրացման և առկա և հետագա սոցիալ-իրավական և քաղաքական զարգացումներն ավելի կանխատեսելի դարձնելու, պետական կառավարման համակարգի արդյունավետ գործառնմանը նպաստող հնարավոր սահմանադրական և օրենսդրական փոփոխությունների հայեցակարգային հիմքերը հայտնաբերելու համար, ինչպես նաև կարող է որոշակի նպաստ բերել խորհրդարանական կառավարման ձևի իմացության, քաղաքական գործընթացների վրա ազդող խորքային-կառուցակարգային գործոնների ընկալման և պետական ապարատի գործնական աշխատանքի կազմակերպման ու իրականացման համար:

Գտնում ենք, որ, մեծ հաշվով, վերոշարադրյալով է պայմանավորված ատենախոսական աշխատանքի թեմայի ընտրությունը և հետազոտության արդիականությունը:

Թեմայի գիտական մշակվածության վիճակը. Ազգային սահմանադրական իրավունքի գիտությունը որոշակիորեն անդրադարձել է պետական կառավարման ձևի ուսումնասիրությանը: Այս խնդրի գիտական մշակվածության գործում զգալի ներդրում ունեն Գ. Հարությունյանը, Ն. Այվազյանը, Վ. Այվազյանը, Հ. Խաչատրյանը, Գ. Դանիելյանը, Ա. Մանասյանը, Հ. Թովմասյանը, Ա. Հարությունյանը, Վ. Նազարյանը, Ա. Վաղարշյանը, Վ. Պողոսյանը և այլք:

Քննարկվող հիմնախնդիրը համակողմանի ուսումնասիրվել է արևմտյան սահմանադրական և քաղաքական մտքի ականավոր ներկայացուցիչների՝ Մ. Դյովերթեի, Ջ. Սարտորիի, Ջ. Գերիի, Մ. Շուգարտի, Ֆ. Ֆուկույամայի, Տ. Աճեմօղլուի, Մաքս Վեբերի և այլոց, ինչպես նաև հետխորհրդային ռուսական սահմանադրական իրավունքի գիտության ներկայացուցիչների՝ Մ. Ավազյանի, Մ. Գորդիենկոյի, Ա. Սերեգինի, Յու. Սոլովանիայի, Ա. Տրոֆիմովի, Մ. Բազլայի և այլ իրավագետների կողմից:

Հավուր պատշաճի արժևորելով ազգային և արտասահմանյան գիտնականների ներդրումը հետազոտվող թեմայի ուսումնասիրության գործում՝ այդուհանդերձ, հեղինակը գտնում է, որ սույն ատենախոսական աշխատանքը վերոնշյալներից որոշակիորեն առանձնանում է ինչպես հետազոտության

մեթոդաբանությամբ, այնպես էլ ընտրված ասպեկտներով, որոնք հանգամանորեն արտացոլված են ատենախոսությունում:

Հետազոտության օբյեկտը: Հետազոտության օբյեկտը ՀՀ պետական կառավարման ձևն է Հայաստանի Երրորդ Հանրապետությունում և դրա էվոլյուցիան:

Հետազոտության առարկան: Հետազոտության առարկան Հայաստանի Երրորդ Հանրապետությունում գործած կառավարման համակարգերի սահմանադրաիրավական բովանդակության և պետական-քաղաքական փաստացի կառուցակարգերի վերլուծությունը ու դրանց փոխազդեցության բացահայտումը, 2015թ. սահմանադրական բարեփոխումների սոցիալ-քաղաքական և իրավական ասպեկտների, ինչպես նաև դրանց հետ կապված առկա և հնարավոր ռիսկերի բացահայտումը:

Հետազոտության նպատակը: Սույն ատենախոսական աշխատանքի հիմնական նպատակն է պետական կառավարման ձևի ինստիտուտի սահմանադրաիրավական և իրավահամեմատական վերլուծության միջոցով ներկայացնել Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պետական կառավարման ձևի սահմանադրական էվոլյուցիան՝ նպատակ ունենալով այդ համատեքստում բացահայտել պետական կառավարման համակարգի (ձևի) զարգացման փուլերի տրամաբանական և կառուցակարգային կապը, դրանցով պայմանավորված զարգացման հնարավոր միտումները և այս լույսի ներքո հիմնավորելով մեզանում կառավարման նոր՝ խորհրդարանական ձևի սահմանադրաիրավական ամրագրման իրավաչափությունը և ներկայացնելով խորհրդարանական կառավարման համակարգի փաստացի իրացմանը խոչընդոտելու ունակ ունեցող գործոնները:

Հետազոտության խնդիրները: Հետազոտության խնդիրներն են՝ բացահայտել և համակարգված ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետության անկախության սկզբնական փուլում պետափոխանական համակարգի ձևավորման կառուցակարգային առանձնահատկությունները և կառավարման ձևի տեսակային ընտրության վրա ազդող իրավաքաղաքական և կառուցակարգային պայմանները, գիտագործնական չափանիշներով ուրվագծել Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պետական կառավարման համակարգի մոդելների հաջորդայնության իրավաքաղաքական օրինաչափությունները, Հայաստանում կիսանախագահականից խորհրդարանական համակարգի անցման համատեքստում համալիր վեր հանել կիսանախագահական կառավարման ձևի գործնական և կառուցակարգային թերությունները, կանխատեսել դրանց հնարավոր հետևանքները, պետական կառավարման ձևի սահմանադրաիրավական ամրագրման փորձի համակողմանի

վերլուծության արդյունքներով ներկայացնել խորհրդարանական կառավարման համակարգի ներդրման անհրաժեշտությունը հիմնավորող նոր ասպեկտները, վերլուծել «Թավշյա հեղափոխության» հետևանքով առաջացած սահմանադրաիրավական նոր իրավիճակը՝ խորհրդարանական կառավարման համակարգի կառուցակարգային առանձնահատկությունների և ռիսկերի համատեքստում:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Սույն ատենախոսության գիտական նորույթը կայանում է սահմանադրական ուսմունքների և սահմանադրականության արդի ժամանակաշրջանի զարգացումների հիման վրա Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության կառավարման ձևի էվոլյուցիան, դրանով թելադրված միտումները նոր ասպեկտներով ներկայացնելը, որն ուղեկցվել է հանրային իշխանության համակարգի զարգացման պատմաիրավական փուլերի միջև փոխադարձ կապը և զարգացման միտումները, ինչպես նաև պետական կառավարման ձևի զարգացման առավել նախընտրելի ուղղությունները բացահայտելու մեթոդաբանությամբ: Թերևս, հետազոտության առանցքային խնդիր է համարվել համալիր բացահայտել կառավարման ձևի ընտրության վրա այս կամ այն չափով ազդեցություն ունեցող իրավական, քաղաքական, տնտեսական, մշակութային և բոլոր մյուս հանգամանքները՝ հստակեցնելով դրանցից յուրաքանչյուր ազդեցության սահմաններն ու հնարավոր հետևանքները: Սույն համատեքստում ուրույն ձևով է ներկայացվել նաև Հայաստանի Հանրապետությունում գործած կառավարման համակարգերի դասակարգումը՝ բացահայտելով վերջինիս գիտագործնական նշանակությունը:

Սույնի համատեքստում պաշտպանության են ներկայացվել հետևյալ դրույթները.

1. Ղեկավարվելով ընտրական գործընթացներում դեռևս անցումային փուլին բնորոշ հանրային ընկալումներով, ինչպես նաև զուտ քաղաքական հաշվարկներով՝ սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքներով թելադրված ընտրական օրենսդրության հեղինակները, կարծում ենք, փորձեցին, այսպես կոչված, վարկանիշային ընտրակարգի միջոցով երաշխավորել ընտրական գործընթացներին հասարակության մասնակցության անհրաժեշտ ակտիվություն: Այն, որ այդ ակտիվությունը հիմնականում պայմանավորված չէ ընտրական համակարգի էությամբ, թերևս, հավաստվեց դրան հաջորդող զարգացումներով, սակայն եթե իսկապես խնդիր էր դրվել ապահովել ընտրողների պատշաճ հետաքրքրությունն ընտրական գործընթացների նկատմամբ և նվազեցնել

արբենտիզմի դրսևորումները, ինչը, մեր դիտարկմամբ, ևս խիստ անհրաժեշտ հարցադրում է՝ հանրային իշխանության կենտրոնական բաղադրիչների ձևավորման տեսանկյունից, ապա, ըստ թեզում հիմնավորված եզրահանգման, դրա առավել ծանրակշիռ միջոցն ընտրական գործընթացներում ապագա վարչապետի և, ընդհանրապես, Կառավարության անդամների «բացահայտումն է», ծրագրերում սուր ու արդիական սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական հարցադրումների նկատմամբ սպառիչ լուծումներ առաջադրելը և այլն:

Ընդ որում, ատենախոսությունում հիմնավորվել է այն մտտեցումը, որ նշված խնդիրների լուծման և հասարակությանը հաշվետու քաղաքական համակարգի ձևավորման ուղղությամբ էական քայլ կարող է լինել քաղաքական ուժերի ընտրական ցուցակների առաջին համարում հենց ապագա վարչապետին նշելու օրենսդրական պահանջի սահմանումը, ինչպես նաև հետագայում վարչապետի փոփոխության դեպքում նոր վարչապետի թեկնածուի անձի հանրային կանխատեսելիության ապահովման իրավական կառուցակարգերի սահմանումը: Նման իրավակարգավորումների բացակայության պայմաններում սույլ բարձր վարկանիշ ունեցող կուսակիցներով ընտրական ցուցակների համալրումը չունի էական իրավաքաղաքական արժեք:

2. Դեռևս սահմանադրական բարեփոխումների նախնական փուլում միանգամայն իրավաչափորեն խոսվում էր խորհրդարանական կառավարման պարագայում երկրի պաշտպանունակության հնարավոր խոցելիության մասին, քանզի որոշակիորեն սահմանափակվում է կիսապատերազմական վիճակում գտնվող երկրում օպերատիվ որոշումներ ընդունելու հնարավորությունը: Այս համատեքստում, սակայն, հետագա զարգացումները, ըստ հեղինակի, ընթացան Սահմանադրության ընդհանուր ոգուն հակասող տրամաբանությամբ, և, մասնավորապես, սահմանադրական կարգավիճակ վերապահվեց Անվտանգության խորհրդին, որն արդեն ոչ միայն իրականացնելու է խորհրդատվական առաքելություն, այլև ընդունելու է անմիջապես բանակի կառավարմանն առնչվող խիստ էական որոշումներ՝ ընդ որում, գրեթե գտնվելով խորհրդարանի վերահսկողությունից դուրս: Ատենախոսությունում հիմնավորվել է այն եզրահանգումը, որ ռազմական բախումների իրական վտանգ ունեցող երկրներում խորհրդարանական կառավարման ձևի պարագայում իրավաչափ չէ ունենալ լիազորություններով միմյանց գրեթե կրկնող, իսկ գործնականում խոչընդոտող տարաբնույթ կիսախորհրդատվական մարմիններ: Առավել ևս իրավաչափ չէ ունենալ մի մարմին, որի

լիազորությունները պաշտպանության ոլորտում համընկնում են Կառավարության և պաշտպանության նախարարության իրավասության հետ: Ավելի հիմնավորված է դիտարկվում այն մտտեցումը, որ պաշտպանության ոլորտում քաղաքականության մշակման մենաշնորհը պատկանի Կառավարությանը, իսկ օպերատիվ որոշումների կայացման լիազորությունը խաղաղ ժամանակ վերապահվի պաշտպանության նախարարին, իսկ ռազմական բախումների ժամանակ՝ անմիջապես Կառավարության վերահսկողության ներքո գտնվող արհեստավարժ և համարժեք լիազորություններով օժտված զինվորականի՝ զլխավոր շտաբի պետին:

3. ՀՀ Սահմանադրության 155-րդ հոդվածի 4-րդ մասի իրավակարգավորումը, որով զինված ուժերի գերագույն հրամանատարի կարգավիճակը պատերազմի ժամանակ վերապահվում է վարչապետին, առաջացնում է որոշակի անհետակություն, որը հղի է պաշտպանության ոլորտում իշխանական հարաբերությունների խաթարման լուրջ վտանգով:

Ելնելով Սահմանադրության համապատասխան իրավակարգավորումներից՝ վարչապետը, փաստորեն, Կառավարության միանձնյա ղեկավարն է և, հաշվի առնելով Կառավարության կազմավորման և հրաժարականի սահմանադրական դրույթները, հենց վարչապետն է առաջնային քաղաքական պատասխանատվության սուբյեկտը Կառավարության գործունեության համար: Ակնհայտ է նաև, որ պաշտպանության քաղաքականությունն ու զինված ուժերի կառավարումը Կառավարության և, ընդհանրապես, գործադիր իշխանության քաղաքականության հիմնական ուղղություններից մեկն է, որի իրականացման հիմնական պատասխանատուն կրկին վարչապետն է: Սույն համատեքստում զինված ուժերի գերագույն հրամանատարի կարգավիճակը, ըստ էության, պետք է հանդիսանա գործադիր իշխանության ուղղահայացում վարչապետի իրավաքաղաքական կարգավիճակի կառուցակարգային արտացոլումը պաշտպանության ոլորտի կառավարման համակարգում, որի տրամաբանական հետևանքը պետք է լիներ վարչապետին զինված ուժերի գերագույն հրամանատարի կարգավիճակի սահմանադրական ամրագրումը՝ թե՛ խաղաղ և թե՛ պատերազմական իրավիճակների համար: Ավելին՝ խորհրդարանական ընտրություններում ընտրողների վստահության քվեն ստացած քաղաքական ուժի վարչապետի թեկնածուն ժողովրդի մանդատն ստանում է պետության ամբողջական կառավարման իրականացումն ապահովելու համար, որպիսի հանգամանքը հաշվետու կառավարման համար անհրաժեշտ է դարձնում գործադիր իշխանության համակարգի

այնպիսի կառուցվածքի առկայությունը, որը կարտացոլի վարչապետի՝ որպես գործադիր իշխանության գործունեության առաջնային և ղեկավար քաղաքական պատասխանատուի իրավավիճակը, ինչը ևս օրախնդիր է դարձնում զինված ուժերի ղեկավարման ոլորտում վարչապետի կարգավիճակի վերանայումը:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ նախընտրելի է փոփոխություն կատարել Սահմանադրության մեջ և վարչապետին օժտել զինված ուժերի գերագույն հրամանատարի անվերապահ կարգավիճակով:

4. Հեղինակի կարծիքով, փոփոխված Սահմանադրությամբ ընդդիմության ինստիտուտին սահմանադրական կարգավիճակ տալն ինքնին ի գորու չէ լուծել քաղաքական բազմակարծության և դրան առնչվող մյուս խնդիրները: Իրական և խորհրդարանի ու Կառավարության գործունեության վրա իրապես ազդեցություն ունեցող ընդդիմությունը չի կարող ձևավորվել, եթե ընթացիկ օրենսդրությամբ վերջինիս, ըստ էության, վերապահվում են գործնական բավարար ազդեցություն չունեցող գործառույթներ: Ատենախոսությունում հիմնավորվել է, որ ընդդիմության առկայությունն ու գործունեությունը կարող է առավել արդյունավետ լինել, եթե վերջինիս վերապահվեն առնվազն վերահսկողական գործառույթներով օժտված մարմիններում լայն ներկայացուցչություն ապահովելու հնարավորություն: Ընդ որում, հիմնավորվել է, որ դրանով չի խաթարվում իշխանական ուժերի պատասխանատվության սկզբունքը, քանզի նրանք շարունակում են անարգել մշակել ու իրականացնել քաղաքականություն, իսկ ի դեմս ընդդիմության՝ ապահովվում է անաչառ ու իրական վերահսկողություն:

5. Ընտրական օրենսգրքով սահմանված՝ կայուն խորհրդարանական մեծամասնության ձևավորման կարգն առերևույթ հակասում է Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված ժողովրդաիշխանության սկզբունքին և 89-րդ հոդվածի 3-րդ մասին, որոնց համադրված վերլուծությունից բխում է, որ կայուն խորհրդարանական մեծամասնությունը պետք է ձևավորվի ընտրությունների արդյունքում՝ ուղղակիորեն կամ ընտրությունների արդյունքներով խորհրդարան անցած քաղաքական ուժերի կոալիցիայի միջոցով՝ հիմք ընդունելով ընտրողների կողմից կուսակցություններին կամ դաշինքներին տրված ձայների բաշխվածությունը: Մինչդեռ, Ընտրական օրենսգրքի կարգավորումներից հետևում է, որ քաղաքական ուժը կամ կոալիցիան ձեռք է բերում կայուն խորհրդարանական մեծամասնություն՝ ի հեճուկս ընտրողների կամքի: Արդյունքում՝ նման իրավիճակը հանգեցնում է ընտրողների ձայների ոչ համամասնական բաշխմանը և կայուն մեծամասնություն ստացած քաղաքական ուժի համեմատությամբ մյուս ուժերին տրված ձայների նկատմամբ անհավասար վերաբերմունքի:

Առկա իրավակարգավորման ռիսկերի չեզոքացման համար առավել նպատակահարմար է վերացնել Ընտրական օրենսգրքում ամրագրված՝ խորհրդարանական մեծամասնության ձևավորման բռնուսային տարբերակը: Այդ դեպքում կայուն խորհրդարանական մեծամասնությունը կձևավորվի ժողովրդի կամքին համապատասխան: Հետևաբար, Ընտրական օրենսգրքով նախատեսված կոալիցիոն բանակցություններ կամ երկրորդ փուլ տեղի կունենա, եթե քաղաքական ուժերից և ոչ մեկը չի ստացել մանդատների առնվազն 54 տոկոսը, կամ չի ձևավորվել այնպիսի կոալիցիա, որը կտիրապետի նշված տոկոսային հարաբերությամբ պատգամավորական մանդատների:

Ատենախոսությունում հիմնավորվել է այն տեսակետը, ըստ որի՝ կայուն մեծամասնությունը առավել հուսալի է ոչ թե սոսկ թվաքանակ ապահովելու, այլ բովանդակային կտրվածքով:

6. Ատենախոսությունում հիմնավորվել է, որ փոփոխված Սահմանադրությամբ ամրագրված Նախագահի՝ որպես Սահմանադրության երաշխավորի սահմանափակ դերը պետական իշխանության սահմանադրական համակարգի ձևավորման գործընթացում բավարար երաշխիքներ չի ստեղծում այս հարցում Ազգային ժողովի և, մասնավորապես, խորհրդարանական մեծամասնության քաղաքական կամքը հակակշռելու և որպես սահմանադրակարգի պաշտպան և «արբիտր»՝ պետական իշխանության մարմինների համակարգի սահմանադրական վարքագծին նպաստելու համար: Մասնավորապես, Նախագահը գրեթե չունի, այսպես կոչված, սեփական լիազորություններ, որոնց իրացումը կախված չլինի պետական այլ ինստիտուտներից, և որոնք, լինելով Նախագահի ինքնավար կամքի իրացման արդյունք, ունենան ինքնուրույն իրավական հետևանքներ: Նման լիազորությունների բացակայությունը հատկապես զգացնել է տալիս սահմանադրական-քաղաքական ճգնաժամերի դեպքերում, երբ Նախագահն ունի իր սահմանադրական կարգավիճակից բխող ներուժ ճգնաժամի հանգուցալուծմանը նպաստելու համար, սակայն բացակայում են կոնկրետ լիազորությունները, որոնք Նախագահին հնարավորություն կտային իրացնել այդ ներուժը:

Հիշյալ խնդիրն էլ ավելի բարդացավ, երբ Նախագահի առանց այդ էլ սահմանափակ մի քանի լիազորությունների իրացումը հիմնականում փոխկապակցվեց Կառավարության կամ վարչապետի դիրքորոշման հետ:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ ատենախոսությունում հիմնավորվել է պետաիշխանական համակարգում Նախագահի գործուն դերակատարման ուժեղացման անհրաժեշտությունը, առաջադրվել են ներկա զարգացումների համահունչ լուծումներ:

7. «Թավշյա հեղափոխություն» անվանումը կրող քաղաքական վերափոխումները բացահայտեցին Հայաստանում քաղաքական ճգնաժամերի հանգուցալուծման սահմանադրական-իրավական կառուցակարգերի սղությունը: Ըստ այդմ, ատենախոսությունում ներկայացվել և հիմնավորվել են քաղաքական ճգնաժամերի կառավարման և հանգուցալուծման սահմանադրական նոր կառուցակարգերի տարբերակներ՝ Նախագահին խորհրդարանն արձակելու լիազորությամբ օժտելը՝ խորհրդարանի անգործունակության որոշակի դեպքերում կամ խորհրդարանի ինքնարձակում այն դեպքերում, երբ առկա չէ կայուն խորհրդարանական մեծամասնություն, ինչպես նաև խմբակցություններից պատգամավորների դուրս գալու խնդրի իրավական կանոնակարգման վերանայման անհրաժեշտությունը:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմունքները: Մույն ատենախոսական աշխատանքի հետազոտության համընդհանուր մեթոդներն են՝ դիալեկտիկայի օրենքներն ու ստորոգությունները, գիտական ճանաչողության ժամանակակից մոտեցումները, ինչպես նաև հատուկ մասնագիտական՝ իրավաբանական վերլուծության, իրավահամեմատական, համակարգային-կառուցվածքային վերլուծության մեթոդները:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի յոթ հոդվածներում և քննարկվել են Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի նիստերում:

ԱՄԵՆԱՌՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՎՈՒՄ ԲՈՎԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ

Ներածություն: Ներածության մեջ հիմնավորվում է ատենախոսության թեմայի արդիականությունը, ներկայացվում են գիտական մշակվածության աստիճանը, հետազոտության օբյեկտն ու առարկան, նպատակը և խնդիրները, ատենախոսական աշխատանքի մեթոդաբանական հիմքերը և գիտական նորույթը, ձևակերպված են պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթները, հիմնավորվում է հետազոտության արդյունքների տեսական և գործնական նշանակությունը:

Ատենախոսության առաջին գլուխը կրում է «Հայաստանի Հանրապետության կառավարման համակարգի էվոլյուցիան և ձևավորման օրինաչափությունները մինչև 2015թ. սահմանադրական բարեփոխումները» վերտառությունը և բաղկացած է երեք ենթագլխից:

Առաջին ենթագլուխը կոչվում է «Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ձևը և դրա իրավական և կառուցակարգային բաղադրիչները նախասահմանադրական շրջանում» և նվիրված է նախքան

ՀՀ Սահմանադրության ընդունումն ընկած ժամանակաշրջանում Հայաստանի Հանրապետության պետաիշխանական մոդելների ուսումնասիրությանն ու վերլուծությանը, դրանց ձևավորման վրա ազդող այլևայլ գործոններին:

Մասնավորապես, հիմնավորվում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը, 1990թ. օգոստոսի 23-ին Անկախության հռչակագրի ընդունումից հետո փաստացի լինելով անկախ, ունեցել է խորհրդարանական կառավարման համակարգ, որը գործել է մինչև 1991թ. հոկտեմբեր ամիսը, երբ Հայաստանում տեղի ունեցավ Նախագահի առաջին ընտրությունը: Խորհրդարանական կառավարման ձևի իրավահայեցակարգային հիմքը կազմել է Անկախության հռչակագիրը, որը ժողովրդավարական լեգիտիմացիայի առաջնային մանդատը վերապահում էր միայն Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդին և սահմանում էր խորհրդարանի համակարգաստեղծ կարգավիճակի հիմնադրույթները: Քննարկվող շրջափուլում ամբողջ օրենսդրությունը ձևավորվում էր Անկախության հռչակագրի նորմատիվ և գաղափարական հենքի վրա: Ըստ այդմ, 1990-1991թթ. Գերագույն խորհուրդը հանդիսանում էր Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն ներկայացուցչական և օրենսդիր մարմինը, որին ենթարկվում և որին հաշվետու էին պետական իշխանության մյուս մարմինները:

Այնուհետև անցում է կատարվում 1991-1995թթ. Հայաստանի Հանրապետությունում գործած կառավարման համակարգին, որը նախագահական էր: Այն հիմնված էր գլխավորապես երկու՝ 1991թ. օգոստոսի 1-ին ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի մասին» և 1991թ. նոյեմբերի 11-ին ընդունված «Գերագույն խորհրդի մասին» սահմանադրական օրենքների վրա: Հեղինակի կողմից ուսումնասիրվում և վերլուծվում են Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման նախագահական համակարգի բնորոշ գծերը՝ դրանք համեմատելով նախագահական համակարգ ունեցող այլ պետությունների և, մասնավորապես, ԱՄՆ-ի պետաիշխանական կառուցակարգերի հետ, ինչպես նաև՝ առանձնահատկությունները:

Ենթագլուխն ավարտվում է այն եզրահանգմամբ, որ 1991-1995թթ. նախագահական համակարգը կարելի է համարել նահանջ Անկախության հռչակագրով սահմանված պառլամենտարիզմի և խորհրդարանի «գերակայության» հիմնադրույթներից: Մինևույն ժամանակ նշված ժամանակահատվածում Հայաստանում գործած նախագահական կառավարման ձևն առավել հավասարակշռված էր և համապատասխանում էր իշխանությունների տարանջատման սահմանադրաիրավական սկզբունքին՝ ի տարբերություն 1995թ. Սահմանադրությամբ նախատեսված անվանապես կիսանախագահական, իսկ իրականում գերնախագահական համակարգի:

Երկրորդ ենթագլուխը կոչվում է «Գերնախագահական կառավարման համակարգի հիմքերը Հայաստանի Հանրապետության 1995թ. Սահմանադրությամբ»: Սույն ենթագլխում խոսք է գնում կառավարման ձևի ընտրության և սահմանման չափանիշների վերաբերյալ:

Սահմավորապես, նշվում է, որ կառավարման ձևի ընտրության, պետա-իշխանական բարձրագույն մարմինների փոխահարաբերությունների գնահատման, պետական ինստիտուտների լիազորությունների իրացման, և պետական կառավարման ձևի դասակարգման վրա մեծ ազդեցություն ունեն ոչ միայն Սահմանադրությամբ ամրագրված կառուցակարգերը, երաշխիքները, այլև սոցիալ-իրավական, քաղաքական և նույնիսկ տնտեսական տարբերություններ, որոնք թվարկված են ատենախոսությունում: Լայն իմաստով կառավարման ձևի ընտրությունը և փաստացի բովանդակությունը պայմանավորված է հասարակության և պետության սահմանադրական արժեքանության մակարդակով և առանձնահատկություններով, որոնք ընդգրկում են նաև վերը թվարկված հանգամանքները:

Հեղինակն առաջարկում է տարբերակել սահմանադրականության արդի հայեցակարգը, որն ստացել է միջազգային ճանաչում և ամրագրված է հիմնարար միջազգային իրավական ակտերում և սահմանադրական արժեքանության ներպետական համակարգը, որը կարող է տարբերվել կատարյալ պոստուլատներից, որոնք տեղ են գտել միջազգային հանրաճանաչ փաստաթղթերում և հաճախ համարժեք արտացոլվել են նաև պետությունների սահմանադրություններում՝ կրելով նաև տվյալ հանրային աշխարհընկալման և իրավագիտակցության առանձնահատկությունների կնիքը:

Հաշվի առնելով այս ամենը՝ սահմանադրությունները կարող են նորմատիվ ամրագրում տալ հասարակության ներսում առկա status-quo-ին, այդ թվում պետական կառավարման ձևի էության մասով, կամ այսպես կոչված փաստացի սահմանադրությունը կարող է տարբերվել ձևական փաստաթղթում տեղ գտած իրավադրոյթներից և կառուցակարգերից: Վերջին դեպքում խոսք է գնում այսպես կոչված ֆասադային ժողովրդավարությունների մասին:

Ենթագլխում նաև քննարկվում են պետական կառավարման համակարգի ժողովրդավարության չափանիշները: Ըստ այդմ, եզրահանգվում է, որ կառավարման ձևերի ժողովրդավարական լինելու առանցքային ձևական չափանիշը դրա համապատասխանությունն է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին, իսկ բովանդակային-նյութական չափանիշը՝ սահմանադրական մշակույթի և հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման մակարդակը: Դրանք խախտումն անխուսափելիորեն հանգե-

նում է պետական համակարգի կառուցակարգային ձևախեղման՝ ատենախոսությունում քննարկված այլ գործոնների հետ մեկտեղ հիմքեր ստեղծելով պետության բնութագրի փոփոխման համար՝ ժողովրդավարականից դեպի բռնապետական (ավտորիտար) և (կամ) ամբողջատիրական (տոտալիտար) կամ ֆասադային ժողովրդավարությունների (հիբրիդային քաղաքական ռեժիմների) ձևավորման համար և հակառակը:

Քննարկելով 1995թ. խմբագրությամբ ամրագրված պաշտոնապես կիսանախագահական կառավարման համակարգը՝ հեղինակը եկել է այն եզրահանգման, որ այն չի համապատասխանում պետական կառավարման ձևի ժողովրդավարության չափանիշներին, ինչպես նաև կիսանախագահական կառավարման համակարգի ակադեմիական չափորոշիչներին և միջազգային լավագույն փորձին: Սույն համատեքստում նշված ժամանակաշրջանում Հայաստանի Հանրապետության պետաիշխանական մոդելը հեղինակի կողմից համեմատության մեջ է դրվել միջազգային լավագույն և, մասնավորապես, կիսանախագահական հանրապետություններ Ֆրանսիայի և Պորտուգալիայի հետ:

Հեղինակի կողմից առաջարկվել է Հայաստանի 1995թ. խմբագրությամբ ամրագրված կառավարման համակարգը բնորոշել որպես գերնախագահական՝ հաշվի առնելով նաև այդպիսի համակարգերի վերաբերյալ ակադեմիական մոտեցումներն ու միջազգային պրակտիկան: Ենթագլխում անդրադարձ է կատարվել նաև Հայաստանում գերնախագահական կառավարման համակարգի սոցիալ-իրավական և քաղաքական նախադրյալներին:

«Գիսանախագահական կառավարման ձևն ու դրա կառուցակարգային տարրերը՝ ըստ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 2005թ. փոփոխությունների» վերտառությամբ երրորդ ենթագլխում անդրադարձ է կատարվում 2005թ. սահմանադրական բարեփոխումների սոցիալ-իրավական նախադրյալներին, որոնք կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ ներքին և արտաքին:

Ենթագլխում քննարկվում են 2005թ. սահմանադրական բարեփոխումներով նախատեսված այն հիմնական կառուցակարգերը, որոնք վերաբերում են կառավարման համակարգի փոփոխությանը և նպատակաուղղված էին սահմանափակել Նախագահի անձնական իշխանության ձևական կառուցակարգերը և որոշումների կայացման գործընթացն առավել ապակենտրոնացնել՝ դրանում մեծացնելով Ազգային ժողովի, վարչապետի և Կառավարության դերը:

Սույն համատեքստում կատարվել է այն եզրահանգումը, որ 2005թ. Սահմանադրական բարեփոխումները, թեև որոշակիորեն բարելավեցին մինչ

այդ գործող գերնախագահական համակարգը և սահմանափակեցին Նախագահի լիազորությունները, այդուհանդերձ, Նախագահի ինստիտուտը, հաշվի առնելով նաև նրան սատարող քաղաքական մեծամասնությունը խորհրդարանում, շարունակել էր գերակա դիրք զբաղեցնել պետական իշխանության համակարգում և էական ներազդեցություն ունենալ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների նկատմամբ: Բացի այդ, կիսանախագահական կառավարման ձևի գործառնական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գործնականում այստեղ առկա են սահմանադրական կարգավորումներից տարաբնույթ շեղումներ, որոնք կարող են նաև հակոտնյա լինել կիսանախագահական կառավարման համակարգի փիլիսոփայությանն ու տրամաբանությանը: Որպես այդպիսին մատնանշվում են հասարակական-քաղաքական գործնականում բոլոր հարցերով Նախագահի կողմից կառավարության նիստերը հրավիրելու և վարելու և ուղղակիորեն իր իրավասությանը չվերաբերող հարցերով վարչապետին և նախարարներին ցուցումներ և հանձնարարականներ տալու հանգամանքը, չնայած նրան, որ սահմանադրությունը Նախագահին իրավասու է համակարգել միայն արտաքին քաղաքականության, անվտանգության և պաշտպանության ոլորտները, հրավիրել և վարել կառավարության նիստեր նշված հարցերի շրջանակներում, ինչպես նաև կառավարության անդամներին հանձնարարականներ տալ այդ ոլորտների հետ կապված հարցերով, հրապարակավ Ազգային ժողովի կողմից քննարկվող օրինագծի ընդունման վերաբերյալ խորհրդարանին ուղղորդող հայտարարություններ անելը, վարչապետի և նախարարների թեկնածություններն իշխող կուսակցությունում առաջադրելը: Բացի այդ, թեև 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը Նախագահին իրավունք է վերապահում վարչապետ նշանակել Ազգային ժողովում ներկայացված քաղաքական ուժերի հետ խորհրդակցության հիման վրա՝ նշանակելով խորհրդարանի մեծամասնության վստահությունը վայելող անձին, պրակտիկայում Նախագահն առավելապես տեղեկացրել է պատգամավորներին վարչապետի իր նախընտրած թեկնածուի վերաբերյալ, քան իր դիրքորոշումը պայմանավորել Ազգային ժողովի քաղաքական մեծամասնության մոտեցումներով:

Կիսանախագահական կառավարման ձևի իրացման կառուցակարգային շեղումները պայմանավորված են նաև ժողովրդավարական կոնստիտուցիոնալ ոչ բավարար մակարդակով, այդ թվում անձնիշխանության ձևավորված ավանդույթով: Որպես արդյունք, երբ նման իրողությունները զուգորդվում են նաև օբյեկտիվորեն կիսանախագահական կառավարման ձևի ռիսկագեն գործոնների հետ, առաջանում են իշխանավարման տվյալ համակարգի բովանդակային խեղման լուրջ նախադրյալներ, ինչի արդյունքում պետական իշ-

խանության իրականացումը կարող է դուրս գալ Սահմանադրությամբ նախատեսված շրջանակներից և զգալիորեն իրականացվել ոչ ֆորմալ կառուցակարգերի և ընթացակարգերի միջոցով:

Սույն ենթագլխում նաև առանձնացվում և քննական հետազոտության են ենթարկվում կիսանախագահական կառավարման համակարգի հիմնական հատկանիշները՝ առաջնային մանդատով երկու պետական ինստիտուտների առկայությունը, քաղաքական համակարգի «ճկունությունը», կառավարման համակարգի կայունությունը, նախընտրելիությունը ճգնաժամային իրավիճակներում:

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը կազմված է երկու ենթագլխից և կոչվում է «Խորհրդարանական կառավարման ձևը Հայաստանի Հանրապետությունում և դրա զարգացման հիմնախնդիրները 2015թ. սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում»:

Առաջին ենթագլուխը կրում է «2015թ. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխությունների արդյունքում սահմանված կառավարման խորհրդարանական համակարգի (ձևի) հիմնավորումներն ու կառուցակարգային լուծումները» վերտառությունը: Այստեղ վերլուծվում են Հայաստանի Հանրապետությունում խորհրդարանական կառավարման ձևի ներդրման սոցիալ-քաղաքական, իրավական և պատմական նախադրյալները, ներկայացվում են Հայաստանում խորհրդարանական կառավարման համակարգի սահմանադրաիրավական ամրագրման կառուցակարգային հատկանիշներն ու առանձնահատկությունները:

Մասնավորապես որպես մեր Հանրապետությունում խորհրդարանական կառավարման համակարգի սահմանադրաիրավական ամրագրման սոցիալ-քաղաքական նախադրյալ նշվում է ընդարձակ ձևական և փաստացի լիազորություններ ունեցող Նախագահի ինստիտուտի պայմաններում պետաիշխանական համակարգի հետագա ապակենտրոնացման, կուսակցությունների ինստիտուցիոնալ կայացման խոչընդոտները, քաղաքական էլիտայի շրջանում նոր համակարգային կոնսեսուսի ձևավորման և այդպիսով իշխանության համար մրցակցության փոխադարձաբար ընդունելի կանոնների սահմանման անհրաժեշտությունը, քաղաքական համակարգի անտագոնիզմի հաղթահարումը: Սույն համատեքստում որպես նշված գործոնների դիտարկման հայեցակարգային հիմք առաջարկվում է էլիտաների տեսությունը:

Որպես իրավական նախադրյալ առանձնացվում է ՀՀ Անկախության հռչակագիրը, որը որպես ժողովրդի առաջնային մանդատ ունեցող պետական ինստիտուտ սահմանելով խորհրդարանը, նորմատիվ հիմքեր էր ստեղծում Հայաստանում խորհրդարանական կառավարման համակարգի ձևա-

վորման համար: Մույն համատեքստում հեղինակի կողմից քննարկվում է Անկախության հռչակագրին հաջորդած ժամանակաշրջանում Հայաստանում սահմանադրական ամրագրում ստացած կառավարման համակարգերի լի-գիտիմության հարցը՝ ելնելով Անկախության հռչակագրին դրանց առերևույթ հակասությունից:

Պատմաքաղաքական նախադրյալների թվին են դասվում Հայաստանի միապետական և եկեղացապետականության ժամանակաշրջանից Հայաստանում գործած խորհրդակցական կառավարման և տարածքային ինքնակառավարման տարրերը և այդ թվում ազգային –եկեղեցական ժողովները, ինչպես նաև հայ իրավական մտքի կողմից ձևակերպված խորհրդարանական կառավարման համակարգի տեսական-հռչակագրային հիմնադրույթները՝ ի դեմս Շահամիր Շահամիրյանի և Մովսես Բաղրամյանի հայեցակարգային աշխատությունների, հայ ավանդական կուսակցությունների ծրագրային հիմնադրույթների, Հայաստանի Առաջին և Երկրորդ Հանրապետությունների կառավարման սահմանադրական համակարգերի:

Ենթազվիտում համակողմանիորեն քննության է առնվում 2015թ. Սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում ձևավորվող խորհրդարանական կառավարման համակարգի սահմանադրական հիմունքները՝ դրանք դիտարկելով՝ ըստ կառավարման համակարգի իշխանական սուբյեկտների՝ Նախագահի, Ազգային ժողովի և Կառավարության:

Երկրորդ ենթազվիտում, որը կոչվում է «Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանական կառավարման ձևի սահմանադրաիրավական կառուցակարգերի ռիսկերը և դրանց հաղթահարման ուղիները», վերլուծության են ենթարկվել Հայաստանի Հանրապետության նոր խորհրդարանական կառավարման համակարգի կառուցակարգային ռիսկերը, գերազանցապես ներկայացված են որպես պաշտպանության ներկայացվող դրույթներ: Ենթազվիտում փորձ է արվել գիտական վերլուծության ենթարկել տեղի ունեցած և ընթացիկ իրավաքաղաքական իրադարձությունները՝ քաղաքական ճգնաժամերի ժամանակ խորհրդարանական կառավարման համակարգի հայաստանյան մոդելի դիմադրունակության և գործող Սահմանադրության՝ որպես հասարակական-քաղաքական համերաշխության կառուցակարգային երաշխիքի ինքնաբավության խնդիրների համատեքստում:

Ենթազվիտի ամփոփվում է այն դիտարկմամբ, որ Հայաստանում կառուցակարգային առումով գրագետ և հավասարակշռված ու հայ ժողովրդի սահմանադրական զարգացման ավանդույթներից բխող պետական կառավարման խորհրդարանական մոդելի ներդրումը կարող է արդարացված համարվել, սակայն դրա լիարժեք ինքնաիրացումն ու Հայաստանի քաղաքա-

կան պրակտիկայի համարժեք վերափոխումը համեմատաբար երկարաժամկետ խնդիր է: Եվ այս համատեքստում ներկայացված ռիսկային գործոնների վերացումը կնպաստի խորհրդարանական կառավարման համակարգի առավել լիարժեք և ժողովրդավարական գործառնմանը:

Եզրակացության մեջ հեղինակն ընդհանրացված ներկայացրել է հետազոտության կարևոր հետևությունները:

1. Պետության կառավարման ձևի ընտրությունը, դրա բովանդակությունը և գործնականում իրացման մակարդակը պայմանավորված են միայնց փոխլրացնող բազմաթիվ գործոններով՝ պատմական, քաղաքական, իրավական, կրոնական, սոցիալ-մշակութային: Պետական կառավարման ձևի արդյունավետ գործառնումը մեծապես պայմանավորված է նշված գործոններին բարեհաջող ադապտացվելու և այդ գործոնների ազգային յուրահատկությունների հաշվառմամբ՝ պետական կառավարման կառուցակարգային համարժեք լուծումներ առաջադրելու կարողությամբ:

2. Կառավարման ձևերի ժողովրդավարական լինելու առանցքային ձևական չափանիշը դրա համապատասխանությունն է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին, իսկ բովանդակային-փաստացի չափանիշը՝ սահմանադրական մշակույթի և հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման մակարդակը, որոնց գործնական տարբեր դրսևորումները պայմանավորում են տարբեր երկրներում տարբեր քաղաքական ռեժիմների առաջացումը:

3. 1990թ. օգոստոսի 23-ին Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունված Անկախության հռչակագրով Հայաստանում փաստացի սահմանվել է խորհրդարանական կառավարման համակարգ՝ ապագայում ընդունվելիք Սահմանադրությունում և համապատասխան օրենսդրությունում դրա կիրարկման պահանջով: Հետևաբար 1995թ. Սահմանադրությամբ և դրա 2005թ. փոփոխություններով նախագահակենտրոն կառավարման համակարգերի նախատեսումը խախտում է Հայաստանի անկախության հռչակագիրը:

4. Մեզանում իրականացված սահմանադրական բարեփոխումների անհրաժեշտությունն ամենից առաջ պայմանավորված է քաղաքական ընտրանու տարբեր խմբերի միջև պետական իշխանության ձևավորման նոր կառուցակարգերի շուրջ համաձայնության կայացմամբ և առավել ներառական համակարգի ստեղծման հանրային-քաղաքական պահանջարկով, որի արդյունքում նորմատիվ-կառուցակարգային հիմքեր են ստեղծվում առկա անտագոնիստական քաղաքական համակարգը վերափոխելու համար:

5. Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության ավելի քան 25-ամյա սահմանադրական զարգացման փորձը հուշում է, որ պետական կառավարման

ֆորմալ-սահմանադրական համակարգերի և հասարական իրականության փոխազդեցության մեջ մեզանում ավելի մեծ կարևորություն է տրվել սահմանադրական ձևական լուծումների կատարելագործմանը, մինչդեռ հասարական հարաբերությունների սահմանադրականացման հարցը բավարար ուշադրության չի արժանացել: Այնինչ, Սահմանադրությամբ նախատեսված՝ իշխանավարման կառուցակարգերի բարելավմանը գուգահեռ խիստ կարևոր է Հայաստանի քաղաքական ընտրանու և ամբողջ հասարակության իրավագիտակցության և երկրի սահմանադրական մշակույթի ընդհանուր մակարդակի բարձրացումը, հասարակական հարաբերությունների սահմանադրական արժևորման և սահմանադրականացման մակարդակի բարձրացումը:

6.Նոր խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունում առաջարկվող խորհրդարանական համակարգում իշխանության գերանձնավորումը խիստ կնվազի, քանի որ կայուն խորհրդարանական մեծամասնության սկզբունքի ներդրմամբ ժողովուրդը մասնակցելու է ոչ միայն օրենսդիր, այլև անուղակիորեն՝ նաև գործադիր իշխանության ձևավորմանը:Նոր խմբագրությամբ սահմանված կառավարության քաղաքական պատասխանատվությունը միայն խորհրդարանի առջև, ինչպես նաև ընդդիմության նորացված դերակատարումը կնպաստեն կոլեգիալ կառավարմանը և խորհրդարանի կարգավիճակի ամրապնդմանը:

7. Չնայած, ընդհանուր առմամբ, հավասարակշռված և գրագետ սահմանադրաիրավական լուծումներին՝ Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանական կառավարման սահմանադրական համակարգն ունի կառուցակարգային ռիսկեր պարունակող որոշակի դրսևորումներ, որոնք սահմանափակում են Սահմանադրության ինքնաբավությունը և կարող են կառուցակարգային և գործնական խոչընդոտներ հարուցել սահմանադրական կայունության համար:

Թեկնածուական ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ գիտական հրապարակումներում

1. Հայաստանի կուսակցական համակարգի կայացման հիմնախնդիրը նոր սահմանադրական իրականության պայմաններում, Օրինականություն (ՀՀ դատախազության գիտագործնական և ուսումնամեթոդական հանդես), Եր., N 99, 2017, էջեր 39-46.

2. Հայաստանի Հանրապետության կառավարման համակարգը (ձևը) և դրա կառուցակարգային դրսևորումները նախքան 1995թ. Սահմանադրության ընդունումը, Օրինականություն (ՀՀ դատախազության գիտագործնական և ուսումնամեթոդական հանդես), Եր., N 94, 2016, էջեր 58-63.

3. Ընդդիմության խորհրդարանական կարգավիճակի հիմնախնդիրը սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների 2016թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, ԵՊՀ հրատ., Երևան 2017, էջեր 91-107.

4. ՀՀ Նախագահը՝ որպես Սահմանադրության երաշխավոր սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների 2015թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, ԵՊՀ հրատ., Երևան 2016, էջեր 115-132.

5. Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանական կառավարման համակարգի կառուցակարգային ռիսկերը և դրանց վերացման ուղիները, Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր), 10-11/208-209, 2016, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, էջեր 18-26.

6. Կառավարման խորհրդարանական ձևի առանձնահատկությունները սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում, Արդարադատություն, «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ, 2016 մարտ 1(32), էջեր 34-38.

7. Պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների փոխհարաբերակցությունը և կոնֆլիկտները պետական կառավարման տարբեր ձևերի պայմաններում, Արդարադատություն, «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ, 2015 դեկտեմբեր 4(31), էջեր 21-33:

8. Հայաստանի թավշյա հեղափոխության սահմանադրական-քաղաքական ուրվագիծը, Գիտական Արցախ, 2018թ. դեկտեմբեր N 1, էջեր 126-137:

АРТАШЕС АРТАВАЗДОВИЧ ХАЛАТЯН
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ В
ТРЕТЬЕЙ АРМЯНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

РЕЗЮМЕ

Диссертационное исследование посвящено проблематике развития системы правления в Третьей армянской республике. Актуальность данной темы обусловлена с одной стороны крупномасштабными конституционными реформами в Армении и, в частности, сменой полупрезидентской системы на парламентскую, а с другой стороны – сравнительно малым количеством научных работ на эту тему. В результате, теоретические и практически основы и свойства формы правления и ее влияние на политическую жизнь в государстве, а также воздействие фактических политических и юридических институтов на выбор и функционирование формы правления не являются предметом широких научных и практических дискуссий, не смотря на их колоссальное значение для нормального функционирования государства и реализации поставленных властью политических задач.

В данном контексте следует отметить, что исследование эволюции системы правления в Армении имеет некоторые особенности и, в частности, основано не только на формальных правовых предписаниях, но так же на иных важных факторах, влияющих на форму и содержание отношений между властными институтами. Такими факторами, в частности, являются уровень правосознания народа, политическая и конституционная культура, экономическое состояние, в том числе качество распределения народного богатства между разными слоями и членами общества, наличия внешней угрозы безопасности государства и т.д.. Основываясь на данной формуле произведен анализ форм правления в Армении, в том числе зарождения и развития президентской системы, которая включала в себя как историческую президентскую форму правления в 1991-1995гг., так и суперпрезидентскую систему 1995-2005гг. и полупрезидентскую форму правления 2005-2015гг. В результате автором было сделано заключение, что сосредоточение властных полномочий в руках президента страны имело объективные причины, такие как зачаточное состояние партийной системы, наличие военного конфликта с Азербайджаном, который требовал милитаризацию общества и экономики, а так же принятия оперативных решений, необходимость проведения системных экономических и правовых реформ и т.д. Однако начиная уже с 1995г., когда в Армении была принята Конституция, и была утверждена суперпрезидентская система правления политическая система Армении развивалась в сторону развития плюралистических и коллегиальных политических институтов, таких как партии, парламент, общественные организации и т.д. что сказывалось на векторе дальнейших

конституционных реформ вплоть до перехода к парламентской системе правления, которые были ориентированы на постепенное ограничение правового статуса и полномочий президента, как единоличного фактически высшего государственного института в пользу коллегиальных государственных институтов.

Помимо анализа взаимного влияния правовых форм правления и политических институтов автором данной научной работы осуществлен правовой анализ сугубо конституционных институций каждой из форм правления в Армении в течение более чем двадцатилетнего периода конституционной эволюции.

Исходя из важности конституционных реформ 2015г. для архитектуры системы власти в Армении, автором был сделан особый акцент на исследовании новой парламентской формы правления, закрепленной в Конституции с точки зрения как формальных конституционных институтов, так и политических, правовых, исторических и иных предпосылок для внедрения парламентского правления в Республику Армения. В частности автором сделан вывод, что конституционные основы парламентаризма и парламентской системы заложены в Декларацию Независимости Армении 23-ого августа 1990 года, следовательно дальнейшие конституционные предписания противоречат Декларации независимости как основополагающему документу для всей конституционной системы Армении. Кроме того, исторически Армения была приспособлена к коллегиальной системе правления как в средние века в время национальных собраний и церковных соборов так и в дальнейшем. Автором доказывается, что данный фактор в купе с необходимостью дальнейшего развития демократических коллегиальных институтов и установления нового статуса кво внутри политической элиты привели к пересмотру Конституции и установлению парламентарной республики. В данном контексте автор опирается на теорию элит, как основной теоретический базис для анализа новой системы правления.

Автор проделал обширный юридический анализ новой системы правления с точки зрения конституционных норм и гарантий политико-правовых отношений между высшими конституционно-властными институтами государства. Особое внимание было уделено тем, по мнению автора, коллизиям, пробелам и системным рискам, которые содержит модель властной системы, которая получила конституционное и, в дальнейшем, так же законодательное закрепление, а так же конституционно-правовому анализу текущих политических-правовых реалий „постреволюционного,, периода в контексте текущего конституционного регулирования.

На основе проведенного анализа автором были сделаны соответствующие заключения.

ARTASHES ARTAVAZD KHALATYAN

**PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE FORM OF GOVERNMENT IN THE
THIRD ARMENIAN REPUBLIC**

ABSTRACT

This research thesis is dedicated to the issue of development of the system of government in the Third Armenian Republic. Urgency of the selected topic is conditioned by large-scale constitutional reforms occurred in Armenia particularly including shift from semi-presidential system of government to parliamentary democracy and by comparatively small number of scientific works on this issue. As a result theoretical and practical bases and features of a governmental form, their influence on political life of the country as well as the impact of de facto political and legal institutions on the choice and functioning of the form of government are not subject of large scientific and practical discussions despite their huge importance for normal functioning of state and realization of its political tasks.

Within this context it is worth mentioning that the research of evolution of state government in Armenia in the dissertation is based not only on formal legal stipulations but also on important factors which influence the form and content of relations between power institutions. Such factors are: level of legal conscience of the people, political and constitutional culture, economic situation, including quality of distribution of social wealth among different social groups and members of the society, existence of external danger to state security etc.

Based on this formula analysis of forms of government in Armenia is made, including emergence of so-called president-oriented system which comprises presidential democracy of 1991-1995, superpresidential system of 1995-2005 and semi-presidential form of government of 2005-2015.

Based on the analysis made the author has concluded that concentration of influential powers in the hand of a president had objective reasons such as newly emerged and undeveloped party system, military conflict with Azerbaijan which led to militarization of the society and economy and required adoption of operative decisions, necessity of systemic economic and legal reforms etc. However starting from 1995 when new Constitution was adopted in Armenia and superpresidential system was established Armenia developed towards advancement of pluralistic and collegial institutions such as parties, parliament, NGOs etc. This fact contributed to the vector of further constitutional reforms the final accord of which was establishment of parliamentary form of government. The gist of constitutional reforms made in 2005 and 2015 was gradual restriction of President's powers as a

factually sole supreme state institution in favour of collegial state institutions.

Besides analysis of mutual influence of legal forms of government and political institutions the author of this scientific work has performed legal analysis of pure constitutional institutions of each form of government in Armenia during more than twenty- five year evolution.

Taking account of importance of constitutional reforms of 2015 for architecture of system of power in Armenia the author has specifically accentuated the research of new parliamentary form of government prescribed in the Constitution in terms of formal constitutional institutions as well as political, legal, historical and other prerequisites of this constitutional reform. In particular the author has concluded that constitutional bases of parliamentarism and parliamentary system are embedded in the Declaration of Independence of Armenia of August 23 1990. Consequently further constitutional stipulations contradict the Declaration of Independence as an essential document for the whole constitutional system of Armenia. Besides historically Armenia always was adapted to collegial system of government including medieval time national assemblies and church cathedrals and further developments. Particularly Armenian political thought in the person of Shahamir Shahamiryan and Movses Baghramyan justified importance of parliamentary system of government for future independent Armenia. The author substantiates that aforementioned factors together with necessity of further development of democratic collegial institutions and establishment of new status que inside political elite has entailed revision of Constitution and establishment of the parliamentary republic. In this context the authors refers to the theory of elites as a main theoretical tool for consideration of transformation of existing political system.

The author has made profound legal analysis of new system of government in terms of constitutional norms and guarantees of political-legal relations between supreme constitutional institutions of state. Specific attention has been paid to collisions, gaps and systemic risks that according to the author newly established constitutional system of government contains as well to the constitutional analysis of current political and legal developments at the aftermath of the „ Velvet Revolution,, in the context of current constitutional regulations.

Based on analysis performed the author has set forth relevant conclusions.